

УДК 347.961

Володимир Черниш,кандидат юридичних наук, доцент,
професор Київського університету туризму, економіки і права

НОТАРІАТ ЯК НАУКА ТА НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА*

У статті обґрунтована авторська позиція, що нотаріальна наука повинна отримати статус галузі права.

Ключові слова: нотаріат, концепція розвитку нотаріату, нотаріальна наука, нотаріальний процес, навчальна дисципліна.

У сучасній правовій науці та юридичній практиці недостатньо приділяється уваги науковим прогнозам розвитку нотаріальної науки в Україні, що не узгоджується з процесами вдосконалення і розвитку української правової системи, її адаптації до європейського та міжнародного права. Дотепер нотаріальна діяльність залишається під впливом лише нормативного регламентування, а пошуки науковців стосуються тільки окремих її аспектів та проблем.

Концепцію реформування органів нотаріату в Україні, затверджену наказом Міністерства юстиції України 24.12.2010 р. № 3290/5, проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат», попередні наукові праці нотаріальної спільноти і науковців, які опікуються питаннями нотаріату, можна вважати важливими і необхідними етапами для побудови бази нотаріальної науки, але у межах цих досліджень простежується другорядна роль нотаріату у системі права України або в якості підгалузі адміністративного права, або як підгалузі цивільного процесуального права. Ці дослідження практично не вплинули на підвищення якості нотаріальних послуг населенню і не забезпечили до останнього часу надійної охорони і захисту прав суб'єктів цивільних і господарських правовідносин в Україні. Крім того, ніхто з науковців публічно не поставив питання про створення нотаріальної науки і не перетворив цю гіпотезу на реальність.

Метою цієї статті є обґрунтування загальної потреби створення нотаріальної науки, яка має власний предмет, систему, методи і джерела, чітке місце у правовій науці України, базується на власній та загальноприйнятій термінології.

У незалежній Україні роль, значення, авторитет органів нотаріату невпинно зростають із розвитком нашої державності, що зумовлюється новими економічними відносинами, виникненням приватної власності на засоби виробництва, на землю. Особливо це стосується підприємницької діяльності, пов'язаної з оформленням і реєстрацією договорів, створенням різних форм власності та угод щодо цієї власності. Це спричинило виникнення великої кількості угод, раніше невідомих нашому законодавству, ускладнило їх посвідчення.

Відтак з'явилась можливість системного погляду на об'єкт і предмет науки, яка комплексно вивчає як систему правових норм, які регулюють суспільні відносини, що виникають у процесі здійснення нотаріальних дій, так і суб'єктів — нотаріусів та осіб, які звернулися за вчиненням цих дій. Отже, предметом нотаріальної науки є суспільні відносини, що регулюються законодавством про нотаріат.

Незважаючи на те, що становлення нотаріальної науки відбувається буквально на наших очах, людством накопичений великий емпіричний матеріал, який дозволяє досліднику систематизувати людські знання, які визначають по-

* Рекомендовано до друку кафедрою нотаріального та конституційного права Київського університету туризму, економіки і права.

слідовність розвитку органів нотаріату, опрацьовувати науково-обґрунтовані рекомендації практичних працівників у сфері нотаріату.

Оформлення і реєстрація великої кількості договорів, вчинення інших нотаріальних дій, визначених чинним законодавством про нотаріат, комплексний характер нотаріальної діяльності визначають необхідність багатофакторного аналізу інституту нотаріату як об'єктивного явища сучасного світу, і, як наслідок, вимагають використання знань, накопичених цивільним процесуальним правом, адміністративним процесуальним правом, нотаріальним процесуальним правом та іншими науками. Разом із тим, навіть на етапі свого становлення нотаріальна наука вже стимулює і збагачує суміжні науки, що призводить до виникнення нового актуального наукового знання.

Методологічний погляд на нотаріат як науку дає можливість здійснення переходу від гіпотетичних пропозицій до нотаріату як теорії. Подальший розвиток нотаріальної науки повинен йти шляхом захисту дисертаційних робіт. Однак в українській юридичній літературі питання нотаріальної науки не стали поки що предметом самостійного, комплексного, науково-теоретичного дослідження.

Грунтовні дослідження нотаріату і нотаріального процесу здійснили В. В. Комаров, В. В. Баранкова, Ф. М. Медвідь, В. Ф. Усенко, Я. Ф. Медвідь, Л. К. Радзівська, С. Г. Пасічник, С. Я. Фурса та ін. Зазначимо, що в юридичній літературі питання про місце нотаріального процесуального права в системі права України є спірним.

На думку Л. К. Радзівської і С. Г. Пасічника, нотаріальне процесуальне право не є самостійною галуззю права України; воно входить до предмета регулювання цивільного процесуального права. Цей висновок вони пояснюють тим, що і суд, і нотаріат здійснюють ту саму функцію захисту прав і законних інтересів [1].

Заперечуючи це, ми вважаємо, що нотаріат функцію захисту прав і законних інтересів здійснює, як виняток, тільки під час вчинення двох нотаріальних дій: вчинення виконавчих написів, протестів

векселів. Вчиняючи решту нотаріальних дій, нотаріуси здійснюють охорону прав та законних інтересів громадян і юридичних осіб. При цьому захист прав нотаріальними органами не має остаточного характеру, тому що акти нотаріальних органів можуть бути оскаржені в суді.

На думку Ф. М. Медвідь, В. Ф. Усенко, Я. Ф. Медвідь, нотаріальні органи є органами державного управління, і їхня діяльність має адміністративний характер. Тому є всі підстави вважати, що нотаріальне процесуальне право входить до предмета регулювання адміністративного процесуального права [2].

Автор поділяє висновки відомих вітчизняних вчених В. В. Комарова, В. В. Баранкової, що нотаріальне процесуальне право є самостійним щодо цивільного процесуального права, оскільки діяльність нотаріальних органів має безспірний характер, під час вчинення нотаріальних дій не використовується змагальна форма процесу, нотаріус встановлює юридичні факти в основному на підставі документів [3].

Нагадаємо, що на початку 90-х років Україна приступила до формування національного законодавства про нотаріат. Одним із ключових завдань державної політики у сфері нотаріату стало прийняття Закону України «Про нотаріат» 1993 р. та вдосконалення сучасного законодавства з урахуванням нових реалій та нормативно-правових актів у сфері нотаріату.

З огляду на вищевикладене, основними проблемами в правовому регулюванні нотаріальної діяльності та перешкодою до вільного та швидкого розвитку нотаріальної науки в Україні, з правової точки зору є:

— невинуватено великий масив нормативних актів, які регулюють діяльність нотаріальних органів, особливо відомчих;

— суперечливість окремих положень нормативних актів, особливо відомчих, та невідповідність їх положенням Конституції України, законам України та світовим стандартам, які встановлюються міжнародними нормативними актами у сфері нотаріату;

— чинне законодавство про нотаріат містить норми матеріального і процесу-

ального права. Тому доцільно норми матеріального права врегулювати новим Законом України «Про нотаріат», а норми процесуального права — нотаріально-процесуальним кодексом (або Законом України «Про нотаріальний процес» або «Про нотаріальне провадження»).

Представляється доцільним розмежувати поняття «законодавство про нотаріат» та «наука про нотаріат», оскільки останнє пропонується вважати більш широким поняттям, яке включає в себе як одне з основних джерел для дослідження — законодавство про нотаріат. З метою адаптації українського законодавства до законодавства країн Європейського співтовариства доцільно у сучасній системі права України відвести місце не тільки нотаріальному процесу, а й нотаріальній науці. За загальноприйнятою термінологією можна говорити, що нотаріальна наука повинна отримати статус галузі права, якщо розглядати її як комплексну, оскільки вважається нераціональним досліджувати процедуру вчинення нотаріальних проваджень без суб'єктів, які належать до організаційної структури нотаріату. У той же час, якщо віднести нотаріальні органи до правоохоронних і досліджувати цю складову частину нотаріальної науки окремо, то необхідно говорити про виникнення нової галузі права — нотаріального процесу.

Але питання про місце нотаріальної науки остаточно повинно бути вирішене вченими, які займаються проблемами теорії держави і права [4; 5].

Водночас зазначимо, що ми поділяємо концепцію О. Неліна, що нотаріальне процесуальне право необхідно віднести до числа комплексних галузей права, які об'єднують у собі норми різної галузевої належності, як матеріально-правові, так і організаційні та процесуально-правові. Воно сформувалося як комплексна галузь із відокремленим предметом регулювання і системою правових норм, які регулюють суспільні відносини, що виникають у сфері взаємодії різних галузей права у зв'язку з необхідністю регулювання нотаріальної діяльності та у процесі здійснення нотаріальних дій між нотаріальними органами та особами, які звертаються за вчиненням цих дій [6].

Пошуки власної дослідницької парадигми дали можливість автору з'ясувати, що за бібліотечно-бібліографічною класифікацією нотаріат в Україні належить до галузі знань, що межують з юриспруденцією. Універсальна десятикова класифікація (УДК) визначає нотаріат у розділі «Судовий персонал. Юристи», а національний класифікатор України — Класифікація видів економічної діяльності (КВЕД) КД 009 : 2005 взагалі не регулює нотаріальної діяльності.

На наш погляд, настав час докорінно змінити ставлення держави до інституту нотаріату, в Україні взагалі і до нотаріальної науки зокрема.

Автором здійснено також порівняльну характеристику світоглядного бачення співвідношення понять «наука» та «навчальна дисципліна», які є проблемним питанням у наукознавстві взагалі та в юридичній науці зокрема. Значна увага в дослідженнях спеціальних наук до цієї проблеми пояснюється важливістю правильного співвідношення понять «наука» та «навчальна дисципліна» для побудови відповідних навчальних курсів. В юридичній науці обмаль досліджень, які б конкретно розглядали вказану проблему. На думку П. Недбайла, П. Елькінда, Р. Белкіна, Н. Климченко та ін., між наукою і навчальною дисципліною існує відмінність.

Нотаріуси завжди відігравали значну роль у суспільному житті країн, їхня діяльність стосувалася дуже важливого аспекту існування людей — їхньої власності.

У нашій країні за роки радянської влади нотаріат дещо втратив своє значення, позаяк було скасовано приватну власність на землю, на засоби виробництва. Людині з вищою юридичною освітою працювати в нотаріальній конторі було не престижно: низька заробітна плата, непридатні для роботи приміщення, відсутність необхідних технічних засобів, нецікава робота, бо 70% нотаріальних дій — це засвідчення вірності копій документів, тоді як у країнах із розвинутою правовою системою ці дії складають всього 7–10% [7].

У незалежній Україні в системі органів, які здійснюють правозахисну функцію, важливе місце належить саме нота-

ріату. Його роль, значення, авторитет невинно зростають із розвитком нашої державності, що обумовлюється переходом економіки України до ринкових відносин, прийняттям нових законів про власність, землю, приватизацію, підприємництво тощо.

Тому виникла потреба готувати фахівців-юристів із спеціальною підготовкою для роботи в органах нотаріату. Якщо в навчальних планах юридичних факультетів ВНЗ III і IV рівня акредитації на вивчення навчальної дисципліни «Нотаріат в Україні» відводиться 54 години, то фахівцями Академії нотаріату України (В. Черниш, О. Нелін, В. Степаненко, В. Якименко) була розроблена спеціальна програма підготовки нотаріусів обсягом 1080 годин. Дана програма була апробована у Київському університеті туризму, економіки і права.

Для формування фахівців за спеціалізацією «Нотаріат» навчальним планом передбачено вивчення 14 навчальних предметів, які дають конкретні знання з нотаріату. Для них має місце більш поглиблене вивчення сучасної міжнародної нотаріальної практики, правового статусу іноземних громадян в Україні, права Європейського Союзу, нотаріату і нотаріального процесу, нотаріального діловодства, державного мита та зборів при здійсненні нотаріальних дій, статистичного обліку та звітності в органах нотаріату, консульського права, оскарження та опротестування нотаріальних дій тощо.

Водночас слід уникати небезпеки випуску знеособленої «середньостатистичної штатної одиниці «юриста». У такому контексті дуже важливо забезпечити органічне поєднання в навчанні — вихованні не лише формування загальних засад юридичної професії, а й набуття особливих, спеціальних знань і навичок, необхідних для вузької спеціалізації.

Не треба забувати, що справжній юрист повинен мати активну громадянську позицію. Крім того, сьогодні (а тим більше завтра) життя вимагатиме від правника не тільки енциклопедичних знань у царині юриспруденції, а й особливої логіки мислення, практичних навичок, певної суми знань із суміжних галузей (економіки, соціології, філософії).

Не зайвим для юриста буде також володіння сучасними інформаційними технологіями та іноземними мовами. Важливим завданням залишається, як усе це поєднати в одному механізмі навчання — виховання і змусити всі його складові працювати безперебійно.

Саме виходячи з потреби впроваджувати базові знання у певну сферу юридичної діяльності або певну галузь правознавства і забезпечувати належну глибину й спеціалізацію базових знань і навичок у юридичній освіті, визначають другий освітній рівень — магістр права.

Обсяг змісту «наука» не збігається зі змістом «навчальна дисципліна». Остання включає не всі наукові знання, а тільки частину їх. Це, як правило, основні знання. Навчальні дисципліни, крім наукових знань, містять деякі відомості з інших галузей знань.

Залежно від спеціалізації, розроблених моделей майбутніх фахівців, нотаріат в Україні може викладатися у різному обсязі, за різною системою, але фундатором підготовки висококваліфікованих нотаріусів, з високими моральними якостями і відчуттям особистої відповідальності за свою діяльність, що сприятиме підвищенню престижності і значущості усієї професії юриста, повинна бути Академія нотаріату як навчальний заклад.

Таки чином, підсумовуючи вищезазначене, можна зробити такі висновки.

1. *Наука про нотаріат визначена як комплексна галузь правової науки, яка базується на законодавстві України та міжнародному праві, досягненнях інших країн у цій галузі, вивчає і аналізує структуру нотаріальних органів, нотаріальну процедуру та практику, робить прогнози щодо розвитку та пропозиції щодо втілення наукових висновків до законодавства про нотаріат, а також досліджує історію розвитку нотаріального процесу та зв'язків з іншими галузями права.*

2. *Законодавство про нотаріат містить норми матеріального і процесуального права. Тому доцільно норми матеріального права врегулювати новим Законом України «Про нотаріат», а норми процесуального права — нотаріально-процесуальним кодексом.*

3. Отримання нотаріальною наукою статусу галузі права стимулює розвиток та удосконалення галузі нотаріального законодавства і, відповідно, підвищує його роль у процесі забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина.

ПРИМІТКИ

1. Радзівська Л. К. : навч. посіб. / Л. К. Радзівська, С. Г. Пасічник ; за ред. Л. К. Радзівської. — К. : Юрінком Інтер, 2000. — С. 14—15.
2. Медвідь Ф. М. Нотаріальний процес в Україні : навч. посіб. / Ф. М. Медвідь, В. Ф. Усенко, Я. Ф. Медвідь ; за ред. Ф. М. Медвідя. — К. : Атіка, 2006. — С. 8—9.
3. Комаров В. В. Нотариат и нотариальный процесс : учебник / В. В. Комаров, В. В. Баранкова. — Х. : Консум, 2000. — С. 70—71.
4. Алексеев С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения / С. С. Алексеев. — М. : НОРМА, 2001. — С. 65.
5. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун. — Х. : Консум, 2006. — С. 245—247.
6. Нелін О. І. Теоретичні і практичні аспекти співвідношення права і закону в діяльності нотаріату в Україні / О. І. Нелін // Юридична Україна. — 2012. — № 12 (120).
7. Радзівська Л. К. Зазнач. праця. — С. 7.

Черныш Владимир. Нотариат как наука и учебная дисциплина.

В статье обоснована авторская позиция, что нотариальная наука должна получить статус отрасли права.

Ключевые слова: нотариат, концепция развития нотариата, нотариальная наука, нотариальный процесс, учебная дисциплина.

Chernysh Volodymyr. Notariat as a science and an academic discipline.

In the article the author substantiates the need of the notary science to acquire the status of a branch of law.

Key words: notariat, concept of notariat development, notary science, notary process, academic discipline.